

М. Пролеско
Ф. Цивонков
В. Соколинский
А. Лой
Кавцебар.
Кушма
А. Леопольд
С. Леопольд
А. Вадоруч.
А. Леопольд
З. Радчук
Н. К

Т. Гурцарук
Борис
Анаксенко
В. Данчук
А. Лукашук
В. Кривчик
М. Ланко
С. Мажарук
А. Борсух
Н. Кончинский
М. Лукашук
А. Дзядковський
А. Лукашук
А. Лукашук
А. Лукашук
Н. Данчук
А. Панаенко
М. Курчак
М. Борцарук
А. Перонка
Н. К

I

НЕЧАКАНАЯ ЗНАХОДКА

Замест прадмовы

Каліфарнійскае сонца ня ведае прыкрасці аблокаў, і, калі спускаецца з вуліцы ў архіўнае сховішча Гувэраўскага інстытуту, паглыбляецца ў паўзмрок, зь якога паціху пачынаюць выплываць і набываць рэзкасьць матавыя абрысы.

Грувасткую, на паўстала, кардонную тэчку прынесла Элена Дэніэлсан, кіраўніца сховішча. Пад цісьнёным арнамэнтам на вокладцы падпіс: «Гербэрту Гувэру — IV.VII. MCMXXI — дзеці Берасьцейска-Пінскага раёну». Усярэдзіне — лісты кіраўніку амэрыканскае праграмы дапамогі галоднай Эўропе. На вялікіх аркушах ват-

ману — групавыя фатаграфіі, словы падзякі й прывітаньня, старанна выпісанья й размаляваныя загаловкі; тэксты пераважна па-польску, зрэдку па-расейску:

Изъ Бреста над Бугом дѣтям Америки дальней
Русская Школа шлет благодарный привѣтъ!

Дата — 1921. Я пачынаю чытаць подпісы — і бачу прозьвішчы маіх берасьцейскіх аднаклясьнікаў, зь якімі я вучыўся паўстагодзьдзя пазней: Андраюкі, Нікіцюкі, Пятровічы, Вайцюкі, Навумікі, Кулікі, Ляхі, Крэйбіхі, Дземчукі, Супрунюкі, Шошчыцы, Грыцукі, Кавальчукі...

І раптам — маё прозьвішча. І яшчэ раз, і зноў — раскіданыя па ўсім пэрымэтры, з рознымі ініцыяламі — А., М., Г., зноўку А. — *Лукашук* шэсьць разоў!

Матавыя абрысы мінулага становяцца рэльефна аб'ёмістымі, як яблык у кішэні.

У 2000 годзе Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода вырашыла здаць свае архівы за паўстагодзьдзя працы на захаваньне ў Гувэраўскі інстытут у Каліфорніі. Адначасова сям'я замознага бізнэсмэна, калекцыянэра мастацтва й філянтропа Бэрнарда Опэра ўсталявала стыпэндую для дасьледнікаў з Радыё дзеля працы ў Гувэраўскім інстытуце. Стаць першым гувэраўскім дасьледнікам выпала мне, і тры месяцы, ад верасьня да сьнежня 2000-га, я прыходзіў як на працу ў Гувэраўскую вежу, якая ўзвышаецца над Стэнфардзкім унівэрсытэтам.

Гербэрт Гувэр уратаваў ад галоднай сьмерці каля 20 мільёнаў чалавек — больш за ўсіх у гісторыі чалавецтва

На вяршыні вежы месціцца мэмарыяльны працоўны кабінэт 34-га прэзідэнта ЗША, а ўнізе — офісы, музейная экспазыцыя, бібліятэка й падземнае сховішча — найбуйнейшая ў сьвеце калекцыя архіваў былога СССР і прылеглых тэрыторыяў. Інжынэр Гербэрт Гувэр зарабіў свае першыя мільёны даляраў напачатку XX стагодзьдзя ў геалёгіі. Перад тым як стаць прэзідэнтам ЗША ў 1928 годзе, Гувэр ратаваў амэрыканцаў, якіх першая ўсясьветная вайна засьпела ў Эўропе бяз грошай і прытулку, карміў галодных — спачатку ў Бэльгіі, а пасля ва ўсёй зруйнаванай вайной Эўропе, зьбіраў першыя камуністычныя газеты й антыкамуністычныя ўлёткі, затым на просьбу прэзідэнта Ўілсана ўзначаліў міністэрства гандлю ЗША.

У 1919 годзе арганізацыя, утвораная з ініцыятывы Гувэра — American Relief Administration (Амэрыканская адміністрацыя дапамогі)¹, у

¹ Першая Амэрыканская адміністрацыя дапамогі (АРА) была ўтвораная пастановай прэзідэнта Вудра Ўілсана 25 лютага 1919 дзеля даставы і разьмеркаваньня ў Эўропе дапамогі ў памеры 100 000 000 даляраў, вылучаных Кангрэсам ЗША. Гэтая АРА пад кіраўніцтвам Г.Гувэра дзейнічала да 30 ліпеня 1919. Яе офіс і рэшту запасаў пераняла новая, цалкам прыватная дабрачынная арганізацыя, якую стварыў, зарэгістраваў і ўзначаліў таксама Гувэр — ад 1 жніўня вядзецца адлік дзейнасьці Эўрапейскага дзіцячага фонду АРА. Калі ў 1921 у Расеі пачаўся голад, фонд ужо завяршаў сваю працу ў краінах Эўропы, у т.л. на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Паколькі новая дапамога адрасавалася й дзецям, і дарослым, была зьменена назва арганізацыі — яна стала называцца АРА, як і першая дзяржаўная арганізацыя. У гэтай кнізе ўжываецца адна назва — АРА — для ўсяго перыяду 1919—1923.

скароце АРА, — пачала дапамогу Польшчы. Калі ў 1921 годзе ў савецкай Расеі пачаўся голад, Гувэр, нягледзячы на супраціў бальшавікоў, дамогся права ратаваць ахвяры ў Расеі, Украіне й Беларусі.

Подзьвіг Гувэра ня меў прэцэдэнтаў. У 1914—1924 гадох пад ягоным кіраўніцтвам разьмеркавана ў Эўропе больш за 33 мільёны 841 тысячу тон дапамогі коштам больш за 5 мільярдаў 234 мільёны даляраў. Гэта было зроблена ва ўмовах вайны й разбурэньня, калі ўрады старых і новых дзяржаваў былі засяроджаныя на сваіх унутраных праблемах.

Невядомыя мне сваякі альбо цёзкі па прозьвішчы атрымлівалі амэрыканскую дапамогу ад 1919 да 1922 году, пакуль АРА не спыніла дзейнасьць у тагачаснай Польшчы. Ад 1922 году АРА пачала апэрацыі ў падсавецкай Беларусі — Менску й шасьці павэтах, з насельніцтвам менш за 2 мільёны чалавек. Асобныя прадстаўніцтвы АРА былі адкрытыя ў Гомелі й Віцебску, якія тады адміністрацыйна належалі РСФСР. Разам у трох беларускіх акругах АРА жыло каля 7 мільёнаў чалавек.

Амэрыканскі рыс, муку й малако атрымлівалі Янка Купала, Усевалад Ігнатоўскі, Уладзімер Пічэта, Язэп Лёсік, Якуб Колас, Зьмітрок Бядуля, Зьміцер Жылуновіч, Уладзіслаў Галубок, Лідзія Ржэцкая, Сьцяпан Некрашэвіч... Марна было шукаць згадкі пра гэты ўклад амэрыканскага народу ў беларускую культуру й навуку ў гістарычных энцыкляпэ-

Сотні падобных лістоў спялі ўдзячныя дзеці й дарослыя зь Беларусі на адрас АРА. Шэсьць разоў сярод подпісаў сустракаецца прозьвішча Лукашук

дых, манаграфіях і падручніках XX стагоддзя.

Беларуская савецкая энцыклапедыя 1969 году АРА ігнаруе, а ў 1996-м у артыкуле «АРА» Беларуская энцыклапедыя піша:

Урадавая арг-цыя ЗША ў 1919–23 па аказанні харчовай і інш. дапамогі еўрап. краінам, што пацярпелі ў 1-ю сусв. вайну. Узначальваў Г.Гувер. Фактычна выкарыстоўвалася для ўмацавання эканам. і паліт. пазіцый ЗША, стрымлівання рэв. руху ў Венгрыі, Румыніі, Балгарыі і інш. У 1921–22 аказала дапамогу ў час голаду ў Паволжы, на Украіне. У выніку канкурэнцыі з боку Англіі, Францыі і Італіі яе дзейнасць у Еўропе спынена.

Адзіны праўдзівы сказ — найкарацейшы, пра Гербэрта Гувэра. Астатнія чатыры — недакладнасьці, замоўчваньні й хлусьня.

Гісторыю АРА пісалі самі араўцы. Гаралд Фішэр узначальваў гістарычны адзел арганізацыі і ў 1927 годзе выдаў кнігу «Голад у савецкай Расеі, 1919—1923». Аднак Беларусі там адведзеныя пяць з паловай старонак — зь пяцісот. Асобныя дасьледаваньні прысьвечаныя дзейнасьці АРА ў Польшчы, дзе імем Гувэра названыя пляцы, пастаўлены помнік. Першае дасьледаваньне дзейнасьці АРА ў Беларусі зьявілася таксама ў ЗША. У 1978 годзе студэнтка Прынстанскага ўнівэрсытэту Алеся Кіпель прысьвяціла гэтай тэме дыплёмную працу й

надрукавала артыкул у «Запісах» Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

Нягледзячы на афіцыйнае маўчаньне, у Беларусі Гербэрта Гувэра памяталі. Карта разьмяшчэньня харчовых пунктаў АРА густа пазначаная вакол Берасьця, Баранавічаў, Наваградку, Ашмянаў, Ваўкавыску, Вялейкі, Пінску: 1 мільён 315 тысяч 490 дзяцей карміла АРА штодня ў тагачаснай Польшчы ў пік актыўнасьці. У 1931 годзе ў гонар Гувэра была названая вуліца ў Горадні. Але ў 1939-м, як толькі саветы прыйшлі ў Заходнюю Беларусь, шылду зь імем амэрыканскага прэзыдэнта зьнялі. Напачатку 1990-х гадоў гарадзенскі гісторык Ігар Трусаў прапанаваў аднавіць назву:

Жывуць людзі, якіх не было б на сьвеце, калі б гэты высакародны чалавек не намагаўся накарміць і апрануць галодных людзей у незнаёмай, далёкай, разбуранай вайной краіне. Глыбока прыстойна зрабілі б гарадзенцы, калі б вярнулі маленькай вуліцы імя Гербэрта Гувэра...

Амэрыканская дапамога падсавецкай Беларусі ў 1922—1923 гадох перавысіла 14 тысяч 440 тон харчу, мэдыкамэнтаў, абсталяваньня, адзеньня коштам больш за 2 мільёны 730 тысяч даляраў². Дапамогу Беларусі таксама аказвалі іншыя дабрачынныя арганізацыі — Чыр-

² 1 даляр ЗША ў цэнах 1922 роўны 11 далярам ЗША 2004.

воны Крыж, місія Нансэна³, Таварыства сяброў — Квакеры⁴, Амэрыканскі аб'яднаны габрэўскі камітэт разьмеркаваньня фондаў — Джойнт⁵, шэраг амэрыканскіх рэлігійных арганізацыяў. Усе яны, нашмат меншыя паводле маштабу дапамогі, узаемадзейнічалі з АРА. Найбуйнейшая зь іх, Джойнт, больш за год арганізацыйна ўваходзіла ў склад АРА.

Араўцы кармілі галодных і лячылі хворых, ратавалі ўцекачоў і дапамагалі выезду да сваякоў у Амэрыку, чыталі лекцыі, распачалі ў Менску курсы ангельскай мовы... І адначасова — вялі бясконцае змаганьне з навасьпечанай савецкай бюракратыяй, за імі сачыла ЧК⁶, іхныя рэчы канфіскоўвала мытня, ім спрабавалі дыктаваць свае ўмовы камуністычныя прафсаюзы...

Некаторыя знайшлі ў Беларусі жонак, некаторыя пасьяля вярталіся сюды зноў. Падчас працы ў Гувэраўскім інстытуце ў Каліфорніі я разаслаў некалькі сотняў лістоў у спробе знайсці

³ Найвышэйшая камісія Лігі Нацыяў у справах уцекачоў (1919—1946). У 1921—1930 дзейнічала пад кіраўніцтвам нарвэскага палярнага дасьледніка Ф.Нансэна.

⁴ Квакеры — Таварыства сяброў, пасьялядоўнікі радыкальнага кірунку ў пратэстантызьме; заснаванае ў 1652 у Ангельшчыне. Амэрыканскае таварыства сяброў (Квакеры) аказвала дапамогу ахвярам першай і другой усясьветных войнаў.

⁵ Аб'яднаны камітэт разьмеркаваньня фондаў дапамогі габрэям, якія пацярпелі ад вайны, заснаваны ў 1914 у ЗША.

⁶ ЧК (ВЧК, Всероссийская чрезвычайная комиссия) — карны орган дыктатуры й пазасудовай расправы з праціўнікамі камуністычнага рэжыму ў савецкай дзяржаве (1919—1922). У 1922 пераўтвораная ў ГПУ (гл. зноску 41).

нашчадкаў супрацоўнікаў АРА, уведаць пра іхныя лёсы. Памяць пра Беларусь яны захоўвалі доўгія гады. Джордж Шрэмаэл, які ў 1921 годзе працаваў у Менскай акрузе АРА, пісаў у студзені 1944:

Найлепшыя пажаданьні ўсім арамітам Менскага рэгіёну — д'ябальскае месца быць там цяпер...

Супрацоўнікі АРА выдатна адчувалі сваю ролю й місію. Шмат гадоў пасьяля спынення дзейнасьці *араміты*, як яны сябе называлі, выдавалі бюлетэнь, праводзілі штогадовыя сустрэчы, перапісваліся. Да канца дзён яны называлі Гербэрта Гувэра «Chief» — шэф, ці кіраўнік — так называюць правадыроў індзейскага племя, і захоўвалі сваё араўскае братэрства.

Гэтая кніга — толькі спроба падзякаваць за сваё прозьвішча ў лістох да Гербэрта Гувэра, што ўсе гэтыя гады ляжалі ў прыцемненых сховішчах архіву ў Каліфорніі.